

Eric Bolle

Het hoogste

Hegel en Hölderlin over staat en wet

Met een epiloog over Cioran

© Eric Bolle, 2020

Ben ik wel een filosoof?

Ben ik wel een filosoof? Heb ik wel voldoende denkkraft? En weet ik waarop ik die denkkraft moet richten? Misschien wat gekke vragen voor iemand die doctor in de wijsbegeerte is, het vak heeft gestudeerd, erover heeft gepubliceerd, en algemeen als wijsgeer wordt erkend – ook al is het zo dat filosoof geen beschermde titel is en iedereen zich zo mag noemen.

Ik zie mezelf eerder als iemand die van denken houdt en die denkers bewondert dan dat ik zelf een denker ben. Nederland is bepaald geen gunstige voedingsbodem voor de filosofie. Wij halen het niet bij de grote denkers uit Duitsland, en van de weloverwogen en doorwrochte positie van de filosofie in het Franse onderwijs en staatswezen kunnen wij ons niet eens een voorstelling maken.

Filosofie is tegenwoordig in Nederland geliefd en succesvol (ik zelf heb nog meegemaakt dat dat niet zo was), maar zij heeft geen invloed op de staat en op de instituties. Zij is voor veel mensen vormend en daardoor waardevol, maar zij heeft geen invloed op het beleid en is volstrekt vrijblijvend.

Twee voorbeelden. In Frankrijk zegt men met een duidelijke toespeling op Descartes dat dat, wat niet helder en duidelijk is, niet Frans is. En het Duitse constitutionele hof oordeelt dat de overheid niet mag korten op de minima. Het minimum is immers het minste, daarop kán men niet eens korten. In beide gevallen definieert een natie zich door haar inzicht en scherpzinnigheid. Kijk, dit type redeneringen, dat zul je nu in Nederland nooit horen.

Nu is het natuurlijk zo, dat Nederland geen filosofische traditie heeft. Dat geeft niets, maar het ziet er niet naar uit dat men daar iets aan wil gaan doen. En dat is wel verkeerd. Verkeerd, maar begrijpelijk is het. Filosofie studeren is namelijk helemaal niet eenvoudig. Uit eigen ervaring kan ik vertellen dat sommige filosofen goed toegankelijk zijn en een ware roes tot stand brengen als je hun werk bestudeert. Ik denk met name aan Plato en Nietzsche. Die kunnen je echt in vervoering brengen.

Maar andere filosofen zijn erg moeilijk. Ik ben meerdere keren aan Hegel en Schelling begonnen, maar ook altijd weer in hun werk doodgelopen. Toch begint filosofie met het bestuderen van filosofische teksten, en eindigt zij met het schrijven

ervan. De Nederlandse cultuur zet dingen niet graag op scherp, maar dat is nu juist filosofie. Om Plato te citeren: de waarheid is meer waard dan een mens.

Maar het is niet alleen een kwestie van mentaliteit, het is ook een kwestie van niveau. Sommige filosofen zijn nu eenmaal moeilijk, en het is nog maar de vraag of het al die inspanning waard is ze te lezen. Wat hebben wij eigenlijk te winnen bij Hegel, Schelling of andere filosofen? Laten ze ons iets zien wat we nog niet wisten? Staan zij voor dingen waaraan wij ten onrechte voorbijgaan? Ik zou niet zo snel het antwoord op deze vragen weten. Heidegger gelukkig wel, en daarom is hij mijn gids.

In dit essay wil ik kijken wat Hegel en Hölderlin over de staat en de instituties te vertellen hebben. In het geval van Hegel wil ik me laten helpen door Heidegger als gids. Heidegger heeft een seminar gegeven over diens staatsfilosofie, dat ik erg interessant vind. Over Hölderlin zegt Heidegger heel veel, maar over Hölderlin en de staat zegt Heidegger helemaal niets, daar moet ik op andere bronnen vertrouwen.

Reden waarom ik vanuit de filosofie naar de staat wil kijken is dat ik houd van een betrouwbare overheid met een solide beleid waarop de burger langdurig kan rekenen. Wie weet kunnen Hegel, Hölderlin en Heidegger ons helpen de daarvoor benodigde grondslagen helder in beeld te krijgen en zo in de praktijk beter te opereren op het terrein van de publieke zaak.

Heidegger over Hegel en de staat

Heideggers seminar over Hegels rechtsfilosofie (GA 86, 55-184 en 549-655) vindt eind 1934 - begin 1935 plaats, dus kort na de machtsovername door Hitler op 30 januari 1933. Heidegger is duidelijk enthousiast over Hitler en geeft voor het eerst (en voor het laatst) college over politieke filosofie. Hij wil zichzelf onder de aandacht brengen van de nieuwe nationaalsocialistische machthebbers en hij wil het nieuwe denken over de staat met behulp van Hegel op een hoger plan tillen en bijsturen.

Voor Hegel is de staat substantieel wil, tot algemeenheid verheven zelfbewustzijn. De staat is doel op zichzelf waarin de vrijheid tot haar hoogste recht komt. Voor een ieder is het hoogste plicht lid van de staat te zijn. De staat is de gang van God in de wereld, en de wereldgeest is het fundament ervan. De staat is de synthese van het intieme leven van de familie (these) en de instituties van de burgerlijke maatschappij

(antithese), dat wil zeggen dat de staat ze ontkent (in de zin van daaraan grenzen stelt), ze bewaart en op een hoger plan tilt (*Aufhebung*). De staat is door en door geest, dat wil zeggen vrijheid in vervulling.

Heidegger beklemtoont Hegels kritiek op Rousseau en het liberalisme. Het liberalisme vat de vrijheid negatief-abstract op. Vrijheid is vrijheid van. Burgers zien gedeeltelijk van hun vrijheid af omdat zij de vrijheid van anderen willen respecteren en omdat zij willen dat de samenleving zich veilig kan ontwikkelen. Hegel gaat verder. Bij hem gaat het om vrijheid tot. Hij ziet de vrijheid positief-concreet.

Volgens Heidegger overwint Hegel het liberalisme omdat vrijheid bij hem de hoogste binding voorstelt. Vrijheid is niet op de eerste plaats de vrijheid van het individu als zodanig in afgrenzing tot de vrijheid van anderen, maar van het individu in interactie met zichzelf en anderen. De enkeling wil zichzelf in zijn zelfstandigheid en tegelijkertijd de vrijheid en zelfstandigheid van de anderen, die de zijne niet begrenzen maar bewaren en op een hoger plan tillen. Door elkaar te erkennen en de wederzijdse erkenning vorm te geven in wet en recht ontstaat de staat.

Dialectiek is niet alleen de denkvorm van these, antithese, synthese, zij is ook de staatsvorm van de wederzijdse erkenning en van de ontwikkeling van de geest in de geschiedenis. Het liberalisme kent interactie en transactie (heel veel transacties), maar het ziet niet de *Bildung*, begrepen “als de vorm het individuele wezen tot *algemene* natuur te verheffen.” (GA 86, 655) In het Duitse Idealisme gaat het erom door vorming en arbeid vanuit de geest, de geest in de geschiedenis aan het werk te zien en op het niveau van de geest zelf te opereren om hem zo tot zichzelf te brengen.

Een hogere opvatting van het menszijn is moeilijk voorstelbaar, en Heidegger is zich er maar al te zeer van bewust hoe moeilijk het is een volk tot staat op te voeren. Vanuit Hegel de nieuwe nationaalsocialistische staat te funderen, daarmee de liberaal-democratische maatschappijleer te corrigeren en de staat op een hoger plan te tillen is wel erg hoog gegrepen. Bovendien was de Führer helemaal niet van plan zich met het Duitse Idealisme in te laten. Heideggers voorstel is op het verkeerde ogenblik gedaan aan de verkeerde mensen. Maar Heidegger brengt zijn seminar ook met het oog op de tijd ná de Führer, voor over vijftig jaar, zoals hij zelf zegt: “Dauer eines geschichtlichen Volkes – nur aus dem *Geist*.” (GA 86, 95)

Heideggers seminar over Hegel en de staat is hoogst controversieel en heeft een schandaal in het Heidegger-onderzoek veroorzaakt. Dat is wel te begrijpen, zeker wanneer onderzoekers bang zijn dat Heidegger mensen onbewust beïnvloedt en ze zonder dat ze het zelf beseffen tot fascisme verleidt. Ik ben daar minder bang voor. Net zoals men geen sadist wordt wanneer men Sade leest, zo wordt men geen nazi door Heidegger te lezen. Heidegger neemt het fenomeen staat serieus en men kan wat hij daar over zegt ook in een andere context op een andere wijze recipiëren. Nu het neoliberalisme hoe langer hoe meer de staat uitwist en de markt hem van zijn macht berooft, is de vraag gerechtvaardigd wat ons nog tegen de uitwassen van de globalisering beschermt en hoe de publieke zaak en het openbaar bestuur weer het prestige van een hoge opgave, weer een drijfveer tot het hoogste kunnen worden.

Het hoogste

Het hoogste, daar gaat het om. Ten tijde van het Duitse Idealisme heeft niet alleen Hegel het over staat en wet, maar ook Hölderlin. Hölderlin spreekt expliciet over het hoogste in het gelijknamige Pindarus-fragment. Hölderlins Pindarus-broekstukken zijn iets geheel anders dan systematische filosofie. Het zijn stukjes tekst die Hölderlin uit gedichten van Pindarus heeft gehakt, zelf heeft vertaald en van een eigenzinnig commentaar heeft voorzien. Volgens Hölderlin is de wet het hoogste. De wet staat boven goden en mensen, en zorgt voor rechtvaardigheid door onderscheid te maken, grenzen te trekken en bemiddelingen aan te brengen tussen wat van elkaar verschilt en moet verschillen.

De wet is zowel van juridisch-bestuurlijke als van ontologisch-kennistheoretische aard. Hegel heeft deze tekst niet gekend, maar dat tegenstellingen nodig zijn om tot kennis te kunnen komen en om de geest op een hoger plan te brengen, dat is zeker ook zijn mening. Ook dat de geest zich ontwikkelt met behulp van bemiddelingen is voor hem een vertrouwde gedachte. Hegel zou echter de wet zeker niet als het hoogste beschouwen. Kunst, religie en filosofie hebben immers in Hegels filosofie een hogere positie dan de staat. Maar de staat markeert wel het overgangsmoment van de objectieve naar de absolute geest, de staat is voor Hegel het begin van de voltooiing van de geschiedenis van het Avondland, van het tot zichzelf komen van de geest.

Hoe komt Hölderlin dan toch tot deze hoge rang voor de wet? Dat komt omdat hij zich meer dan Hegel bewust is van wat er gebeurt wanneer de goden rechtstreeks inbreken in de menselijke geschiedenis. Dat gebeurt met Oedipus en met Antigone, die door de goden worden overweldigd om de mensen te herinneren aan hun wil en ervoor te zorgen dat de mensen aan hen blijven denken. De mens heeft dus de polis, de publieke zaak nodig om zijn verstandhouding tot wat machtiger is dan hijzelf – namelijk de natuurmachten in de gestalte van goden - in goede banen te leiden en zich er tegen te beschermen.

Oedipus krijgt zelfs letterlijk de opdracht van het orakel ervoor te zorgen dat het openbaar bestuur weer op orde wordt gebracht, maar in plaats van functioneel iets tegen de pest te doen, verliest hij zich in een vérgaand, veel te vérgaand zelfonderzoek. Hij blijft zoekende in plaats van op te treden. Oedipus verzuimt daardoor het hoogste.

Laten wij nu dit Pindarus-fragment in Nederlandse vertaling lezen:

“Het hoogste

De wet,
Koning van iedereen, van sterfelijken en
Onsterfelijken, leidt
Daarom geweldig
Het rechtvaardigste recht met allerhoogste hand.

Het onmiddellijke is strikt genomen voor de sterfelijken net zo onmogelijk als voor de onsterfelijken. De god moet door zijn aard verschillende werelden onderscheiden omdat hemelse goedheid vanuit zichzelf heilig moet zijn en niet met iets anders mag worden vermengd. De mens als kennend wezen moet ook verschillende werelden onderscheiden want kennis is alleen maar mogelijk door tegenstelling. Daarom is het onmiddellijke strikt genomen voor de sterfelijken net zo onmogelijk als voor de onsterfelijken.

De strenge middellijkheid is echter de wet.

En daarom voert hij het rechtvaardigste recht met allerhoogste hand.

De tucht voor zover zij de gestalte is waarin de mens zichzelf en God ontmoet, de wet van kerk en staat en de overgeërfde statuten (de heiligheid van God en voor de mens de mogelijkheid van kennis en inzicht), die leiden geweldig het rechtvaardigste recht met allerhoogste hand, zij houden steviger dan de kunst de levende verhoudingen vast waarin mettertijd een volk zichzelf heeft leren kennen en nog leert kennen.

“Koning” betekent hier de superlatief die alleen maar het teken is voor de hoogste kennisgrond, niet voor de hoogste macht.”

Vergeleken met Hegel lijkt het wel of Hölderlin niet tot de denkfiguur van de Aufhebung komt. Hij komt niet tot een synthese, maar pleit voor tucht en instituties om tot een onriskante ontmoeting tussen mensen en goden te komen. Hij zoekt niet de synthese maar de harmonie. Discipline is daarbij nog belangrijker dan kunst, iets dat Hegel zo niet zou zeggen, de kunst staat bij hem immers hoger dan de staat. Overeenkomst met Hegel is dan wel weer dat alleen dankzij dit ontologische proces een volk zichzelf kan leren kennen en een geschiedenis kan krijgen.

Hölderlin is op zoek naar het element waarin en van waaruit geschiedenis pas kan ontstaan, en meent het hier te hebben gevonden. Anders dan Hegel voor wie de monarchie een positieve rol vervult, is voor Hölderlin de koning slechts een metafoor. Koning staat voor het hoogste principe, niet voor de hoogste gezagsdrager. Daarin blijft Hölderlin de Franse Revolutie trouw.

In zijn seminar over Hegels rechtsfilosofie zegt Heidegger dat de staat de grootste schepping van de mens is omdat hij daarin zijn vrijheid verwerkelijkt. Heidegger veroordeelt Humboldt omdat deze in de staat alleen maar een institutie ziet die de mens in de weg zit. (GA 86, 639) Opmerkelijk is wel dat Hegel dat zelf eerder ook vond, bijvoorbeeld in het Oudste Systeempogram van het Duitse Idealisme, dat in zijn handschrift is overgeleverd. Ook Hölderlin betoonde zich in de Hyperion en in de Empedokles een tegenstander van de staat. Wat heeft Hölderlin op andere gedachten gebracht? Waarom heeft hij zijn mening veranderd en worden hier met

Pindarus de instituties hoger gewaardeerd en wordt de wet zelfs als het hoogste betiteld?

Misschien geeft het Pindarus-commentaar over de rust hier het antwoord:

“Over de rust

Wanneer de burger bij kalm weer
Heeft begrepen wat de publieke zaak inhoudt,
Dan moet hij het heilige licht gaan doorgronden
Van de rust van grote mannen,
En zich bij storm te weer stellen tegen het oproer in zijn borst.
Want oproer veroorzaakt armoede
En is een vijand van de opvoeders van de kinderen.

Voordat de wetten, het heilige licht van de rust van grote mannen, worden doorgrond, moet iemand, een wetgever of een vorst, in *onstuimige* of *stabiele* verhoudingen in zijn vaderland, en telkens al naar gelang de ontvankelijkheid van zijn volk, de aard van het lot bepalen, of het *koninklijker* of *algeheler* de verstandhouding van de mensen bepaalt, of het in ongestoorde tijden *usurpatorischer* van aard is zoals bij de Griekse natuurzonen, of *meer op ervaring berust* zoals bij mensen die zijn opgevoed. Dan zijn de wetten middelen het lot in zijn ongestoordheid vast te houden. De vorst doet dat op een oorspronkelijke manier, de eigenlijkere burger volgt hem na.”

Kalm weer of storm, vrede of burgeroorlog, stabiele of onstuimige verhoudingen. Anderen onderwerpen of zich beschaafd gedragen. Denken in hiërarchie of vanuit het algemeen belang. Tussen al deze polen moet je je soepel kunnen bewegen. Zorg ervoor dat je niet in paniek raakt of je zelfbeheersing verliest, maar studeer op een rustig moment de regels en wetten waaraan je je moet houden, zodat je als het gevaar zich voordoet, goed bent voorbereid.

Hölderlin is duidelijk bang voor oorlog en burgeroorlog en op zoek naar middelen “het lot in zijn ongestoordheid vast te houden.” De dichter neemt een enorme verantwoordelijkheid op zich omdat hij meer nog dan de koning of het volk in contact

staat met het goddelijke en daardoor meer nog dan anderen beseft hoe zeer de wet, hoezeer bemiddelingen nodig zijn. Hij vreest de inbreuk van het absolute zoals hij die in de tragedie aan het werk ziet.

Er zijn volgens mij twee verklaringen mogelijk waarom orde zo belangrijk voor de dichter is geworden, eerder was dat namelijk niet het geval. Ofwel is Hölderlin zich mettertijd meer bewust geworden van zijn verantwoordelijkheden. Ofwel voelt hij de waanzin naderen en wapent hij zich tegen de overweldiging daarvan door alles wat hij eerder heeft verworpen te gebruiken als bescherming tegen de toevloed van voor hem onbeheersbaar geworden gedachten en voorstellingen.

Deze laatste verklaring is opgesteld door Jochen Schmidt en vindt veel navolging onder Hölderlin-exegeten. Beide verklaringen sluiten elkaar niet uit, in beide gevallen verwijst zijn denken over staat en instituties aan de hand van Pindarus, naar diepe metafysische lagen van het mens-zijn, naar mythische structuren en patronen, die ongeacht de historische situatie een sterke gelding hebben. Of Hölderlin nu waanzinnig was of niet, politiek wordt hier gezien als iets van het zijn zelf. Hiernaar dient de bestuurder zich te richten.

Antigone

Ik ga proberen vanuit Hegel Hölderlins opmerkingen over Antigone te interpreteren. Het is niet moeilijk de triadische structuur van de *Aufhebung* in de Antigone te zien. Antigone wil haar broer Polyneikes begraven maar die wordt door de heerser Kreon beschouwd als landverrader en mag niet begraven worden. Antigone persisteert en begraaft haar broer ondanks het verbod. Daarop veroordeelt Kreon haar ter dood.

Antigone beroept zich op haar God, “*mijn Zeus beveelt het*”, en opent daarmee als eerste in de geschiedenis van de mensheid het zicht op het ik en op de subjectiviteit. Daarin is zij haar tijd vooruit. Hegel beschouwt de Griekse filosofie als eenzijdig. Voor haar is de wereld nog niet reflexief geworden. De Grieken houden zich alleen maar bezig met de dingen in hun onmiddellijke verschijning; zij richten zich op het object dat zij tegenover zichzelf vinden zonder zich de vraag te stellen hoe dit object naar hen terugverwijst, hoe de dingen er voor de mens zijn. Het subject wordt zich volgens Hegel pas bij Descartes van zichzelf bewust. Hegels eigen filosofie is de dialectiek.

Pas in de dialectiek vinden objectiviteit en subjectiviteit hun synthese. Antigone loopt dus op haar tijd vooruit en wordt dan ook nauwelijks begrepen.

Antigone beroept zich op zichzelf en haar God, dat is een daad van bevestiging. Daarmee brengt zij zichzelf in conflict met Kreon, maar stelt daardoor tegelijkertijd zichzelf én Kreon present als mensen die over zichzelf kunnen nadenken en reflecteren. Deze ontkenning is de antithese. Wat nu zou moeten gebeuren is dat met Kreon de staat zich als negatie van de negatie van zichzelf bewust wordt en de juiste beslissing neemt. Uiteindelijk gebeurt dat ook en erkennen Kreon en Antigone elkaar als mensen die elkaar erkennen, de synthese. Helaas is Kreon echter te laat, hij gaat pas overstag als Antigone al heeft besloten te sterven en niet meer op haar beslissing kan terug komen. Zij heeft de hand aan zichzelf geslagen om niet levend te worden ingemetseld.

Door niet meteen adequaat op Antigone te reageren is de burgeroorlog weer opgelaaid. De tragedie ontstaat omdat men de dialectiek niet respecteert. Wat had moeten gebeuren is dat de staat (Kreon) via de institutie (de begrafenis) de familie (Antigone) erkent en vice versa. Zo werkt *Aufhebung*. De staat bekroont een proces waarbij de familie haar beperktheid inziet en waarin instituties bemiddelen tussen het gezag en de intimiteit van de levenssfeer. Gebeurt dat niet, en het gebeurt niet in de Antigone, dan betekent dat burgeroorlog. En de burgeroorlog, daarvoor is Hölderlin bang, daar wil hij met alle krachten van zijn dichterschap, met al zijn krachten als filosoof en vertaler iets tegen ondernemen. Dat is in de ogen van Hölderlin politiek.

Hegel heeft het over these (an sich), antithese (für sich) en synthese (an und für sich). Hölderlin, die goed met Hegel bevriend is geweest en een eigen aandeel heeft gehad in de ontwikkeling van de dialectiek, kent een soortgelijke triade: naïef, heroïsch, *idealistisch*. Antigone is bij uitstek naïef. Zij belichaamt aan het begin van het stuk de onbewuste natuurtoestand. Haar conflict met de wereld betekent een heroïsche fase. Conflicten zijn noodzakelijk om tot bewustzijn te komen en het bestaan te organiseren. De *idealistische* fase ontbreekt in Antigone. In het stuk overheerst verscheurdheid zonder verzoening. Harmonie blijft uit. De reinigende werking door een nieuw bewustzijn met een dieper inzicht ontstaat wel bij de toeschouwers maar niet bij de protagonisten. In die zin is de tragedie voor de toeschouwer de metafoor van een intellectuele aanschouwing. De toeschouwer wordt door de tragedie heen de éénheid van het zijn gewaar.

Antigone (haar naam zegt het al) is in Gods zin tegen God, zij belichaamt de totale ommekeer van denken die sinds haar optreden de hoogste gelding heeft. Langs tragische weg komt de politieke rede tot stand. Door haar hart te volgen en het op te nemen voor de ongeschreven wet doet zij het bestel in zijn grondvesten schudden maar stelt met haar daad ook orde op zaken. Wie als toeschouwer naar de tragedie kijkt, ziet hoe verheven zij de rol van zondebok vervult en een nieuwe vrede sticht. Zij brengt de staat daarmee op een hoger plan:

“Wel de hoogste trek aan Antigone: de verheven spot, in zover heilige waanzin hoogste menselijke verschijning, en hier meer ziel dan taal is, overtreft al haar overige uitlatingen; en het is ook nodig zo in de superlatief over de schoonheid te spreken omdat de houding onder andere ook berust op de superlatief van de menselijke geest en de heroïsche virtuositeit.”

Na deze loftuiting voor Antigone gaat Hölderlin met zijn commentaar op deze tragedie verder en schrijft de naar mijn mening mooiste zinnen uit de Duitse literatuur:

“Het is een groot hulpmiddel van de in het geheim opererende ziel, dat ze op het hoogtepunt van het bewustzijn voor het bewustzijn uitwijkt, en voordat de aanwezige god haar werkelijk grijpt, ze hem met stoutmoedige en dikwijls godslasterlijke woorden tegemoet treedt, en zo de heilige levende mogelijkheid van de geest behoudt.

In hoog bewustzijn vergelijkt zij zich dan altijd met dingen die geen bewustzijn hebben maar door hun lot de vorm van het bewustzijn aannemen. Zo iemand is een woest geworden stuk land, dat ooit weelderig en vruchtbaar was, maar door de werking van het zonlicht te droog geworden is, en daarom dor wordt.”

Net zoals bij Hegel draait ook bij Hölderlin alles om de geest. Bij Hegel komt de geest tot zichzelf en blikt terug op de wereldgeschiedenis als geschiedenis van de zelfverwerkelijking en het tot zichzelf komen van de geest. Bij Hölderlin verloopt het vergeestelijkingsproces echter anders. De geest moet bij hem de afwezigheid van de

antieke goden, van God en van Christus compenseren. Wij hebben de Heilige Geest om ons te troosten bij het afscheid van Christus, die Hölderlin beschouwt als de laatste van de Griekse goden, en als de eerste god die de aarde en de mensen verweesd achterlaat. Bij Hölderlin hebben wij de geest in plaats van God, bij Hegel is de geest God. Hölderlin voelt dus een leemte waarvan Hegel zich niet eens een voorstelling van kan maken.

Op dit gemis preludeert Antigone. Zij staat aan het begin van de geschiedenis door god uit te dagen te verschijnen en partij voor haar te trekken in haar conflict met Kreon. Door dit conflict ontstaat het bewustzijn en het zelfbewustzijn: de mens verschilt van god, en de mensen verschillen van elkaar. Waar het op aankomt is wat men met de verschillen doet. Wanneer men er niet in slaagt elkaar wederzijds te erkennen en de staat zo op harmonieuze wijze te funderen, dan komt het niet tot geschiedenis. De noodzakelijke veranderingen blijven dan uit. Het bewustzijn verkiest een nihilistische nul-toestand om te overleven. De geest wordt dan niet vervuld, maar reflecteert zich in verlatenheid.

Zowel Hegel als Hölderlin zien in Antigone het hoogste, maar voor Hegel is zij een doorgangstation op weg naar de voltooiing van de geschiedenis. Ook bij Hölderlin staat Antigone voor de geboorte van de geest. De geest is echter niet op weg naar volmaaktheid, maar reflecteert de ontheemding van de mens die ervaart dat zijn bewustzijn het heilige mist, en dat zijn geschiedenis daardoor nog niet eens is begonnen. Voor Hölderlin is het Avondland nog niet voorbij, het moet nog beginnen.

De staat in de posthistoire

Wanneer wij zo naar Hegel en Hölderlin kijken en zien hoe belangrijk voor hen de geest als vervulling van de vrijheid is, en hoe zeer zij een spanningsboog slaan tussen de Griekse polis en hun eigen tijd, dan is de vraag wel gerechtvaardigd of wij er nog toe in staat zijn op het niveau van deze mannen problemen te stellen en op te lossen. Wanneer je ziet hoe diepzinnig zij met het fenomeen politiek omgaan, hoe stevig zij tot conceptualisering in staat zijn en hoe mooi zij laten zien wat geschiedenis is, hoe zij op gang wordt gebracht en ten einde loopt, dan bekruipt mij een zekere afgunst ten aanzien van hun denkkraft.

Want hoe staan wij er zelf voor? Het is onmogelijk zonder verslagenheid te kijken naar de beraadslagingen van het Britse parlement over de Brexit. Maar ook ons eigen parlement dwingt nog nauwelijks respect af. Men is vooral met elkaar en de media bezig. Op ieder incident wordt met nieuwe wetgeving gereageerd. Wij beleven dat wetten worden aangenomen zonder te worden gehandhaafd en zonder toezicht op hun uitvoering, en maken mee dat het regelmatig tot ingrijpende beleidswijzigingen komt zodat je niet meer weet hoe lang regelgeving van kracht blijft. Intussen worden de rijken steeds rijker en de armen steeds armer.

Postmodern wil zeggen dat er geen bindende grote verhalen meer zijn, posthistorisch wil zeggen dat de tijd van onze cultuur voorbij is en dat niemand meer bereid is zijn leven te geven om tot daden te komen waarop men later met trots zal terugkijken en zal zeggen: dat was een hoogtepunt in onze geschiedenis.

Ik vind het niet erg te leven in een postmoderne en posthistorische staat. Zo veel visie als Hegel en Hölderlin heb je helemaal niet nodig voor een ordelijk verloop van de dingen. Maar helaas begint het ook daar aan te ontbreken en soms vraag ik me af of de staat niet helemaal bezig is te verdwijnen nu zoveel overheidstaken zijn wegbezuinigd. Nochtans is dat gebeurd langs democratische weg en op grond van meerderheidsbesluiten. Wij hebben het zelf zo gewild. De staat is dood, wij hebben hem omgebracht.

Een andere weg is zeker mogelijk, en wie weet of Hegel en Hölderlin ons daarbij kunnen helpen. Maar we kunnen ook een andere kant op gaan, de publieke zaak laten voor wat zij is en de filosofie alleen nog maar beoefenen op basis van onze eigen gevoelens en ervaringen. Dan komen wij bij Cioran, de posthistorische denker bij uitstek.

Cioran

Terug naar de jaren dertig van de vorige eeuw. Ongeveer in dezelfde tijd waarin Heidegger zijn seminar over Hegel houdt en daarin het nationaalsocialisme vanuit Hegel opwaardeert en bijstuurt, publiceert Cioran zijn eerste boeken in het Roemeens. Ook Cioran is een hartstochtelijk bewonderaar van Hitler en vindt dat Roemenië dezelfde kant op moet als Duitsland. Hij wil dat Roemenië eindelijk een rol

op het wereldtoneel gaat spelen en zichzelf versneld industrialiseert. Hij is openlijk fascist en antisemiet, maar schrijft tegelijkertijd totaal andere boeken die het volstrekte tegendeel behelzen. In die andere boeken wil hij juist uit de geschiedenis stappen en keert hij iedere vorm van politiek de rug toe.

Cioran voelt zich in één van die andere boeken, in zijn eerste boek *Op het toppunt van de wanhoop*, “een niets in de kosmos” (Verzweiflung 47). Hij is de geschiedenis en het historische proces helemaal zat. De geschiedenis moet worden overwonnen want het heeft geen zin in de geschiedenis te leven (92). Cioran is dus vanaf het eerste boek dat hij publiceert een denker van de Posthistoire. Het zijn laat zich niet rechtvaardigen en het niet-zijn zou evengoed de absolute waarheid kunnen zijn (74). Geschiedenis moet ons leren dat het leven zin heeft. Maar waarom hebben we eigenlijk zin nodig? (134). Cioran distantieert zich van ieder sociaal en politiek denken omdat hij ervan afziet zichzelf of iets anders, laat staan de geest, te willen verwerklijken (159).

Het gaat hem daarbij niet om geluk. Voor Cioran geeft een soort mystieke ervaring die hij heeft gehad de doorslag. Hij voelt hoe de wereld met zijn brein samensmelt en hij de oergrond van het menselijk bestaan ervaart. Een soort kosmische extase waardoor hij zichzelf niet langer verantwoordelijk voelt voor de wereld (165). Voor hem is *zijn* ballingschap en het niets een thuis (146). Een grotere afstand tot Hegel en Hölderlin is wel niet denkbaar.

Toch is Cioran misschien wel minstens zo belangrijk wanneer wij nu over staat en wet willen nadenken. Want zijn de discussies over het hebben van een eigen identiteit wel zo fundamenteel? Beginnen we niet uitgekeken te raken op het neoliberalisme met zijn rivaliteit, competitie en concurrentie? Is er niet iets voor te zeggen dat wij geen wereldhistorische rol meer hoeven te vervullen?

Cioran roept op tot lethargie en indolentie. Liever mogelijkheden laten sluimeren dan dadendrang en zelfverwerklijking. Hij gelooft niet in *Bildung* en ontwikkeling. De arbeid die voor het Duitse Idealisme zo belangrijk is, wijst hij af. Ook al valt niet te ontkennen dat wel niemand zo aan zichzelf werkt als Cioran. Zijn liefde geldt de mensen die zich niet verwezenlijkt hebben. Volgens hem kunnen wij de geschiedenis verlaten omdat wij geen taken meer hebben. Maar als dat zo is, betekent dat dan,

dat wij geen staat meer nodig hebben en de wet overbodig is geworden? Dat lijkt mij niet.

Geciteerde literatuur

E.M. Cioran: *Auf den Gipfeln der Verzweiflung*, uit het Roemeens vertaald en met een nawoord door Ferdinand Leopold, Frankfurt a.M, 2019

Martin Heidegger: *Seminare. Hegel – Schelling*, Gesamtausgabe deel 86, bezorgd en van een nawoord voorzien door Peter Trawny, Frankfurt a.M. 2011.

Tijdloze mythen, ongeschreven wildernissen. Friedrich Hölderlin over Sophokles en Pindarus | <https://bewijsbaremythen.weebly.com/>. Vertaling: Eric Bolle met dank aan Renée de Rijk, illustraties: Marcel Wesdorp.

Overige gebruikte literatuur over Heidegger

Emmanuel Faye: *Heidegger. Die Einführung des Nationalsozialismus in die Philosophie. Im Umkreis der unveröffentlichten Seminare zwischen 1933 und 1935*, uit het Frans vertaald door Tim Trzaskalik, Berlijn 2009.

Daniel Morat: *Von der Tat zur Gelassenheit. Konservatives Denken bei Martin Heidegger, Ernst Jünger und Friedrich Georg Jünger*, Göttingen 2008 (2^e druk).

Overige gebruikte literatuur over Hölderlin

Heike Bartel: *‘Centaurengesänge’*. *Friedrich Hölderlins Pindarfragmente*, Würzburg 2000.

Frankfurter Hölderlin Ausgabe, bezorgd door D.E. Sattler, deel 15: Pindar, Frankfurt a.M. 1987.

Frankfurter Hölderlin Ausgabe, bezorgd door D.E. Sattler, deel 16: Sophokles, Frankfurt a.M. 1988.

Friedrich Hölderlin: *Hyperion, Empedokles, Aufsätze, Übersetzungen*, Bezorgd door Jochen Schmidt in samenwerking met Katharina Grätz, Deutscher Klassiker Verlag, 2008 (uitgave met veel commentaar).

Monika Kasper: *“Das Gesetz von allen der König”*. *Hölderlins Anmerkungen zum Oedipus und zur Antigonä*, Würzburg 2000.

Rüdiger Safranski: *Hölderlin. Komm! ins Offene, Freund!*, München 2019.

Overige gebruikte literatuur van en over Cioran

Cioran: *Transfiguration de la Roumanie*, uit het Roemeens vertaald door Alain Paruit en met een voorwoord door Marta Petreu, L'Herne 2009.

Marta Petreu: *An Infamous Past. E.M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania*, Chicago 2005.

Ilinca Zarifopol-Johnston: *Searching for Cioran*, Bloomington 2009.